Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Rapunkelklocka – en kulturväxt som blev vild

Joel Levin

Figur 1. Stjärneholms borgruin är en vacker plats som sedan mitten av 1800-talet förskönas av en rik förekomst av rapunkelklocka. Wikimedia Commons. Foto: jorchr.

Rapunkelklocka *Campanula rapunculus* är ursprungligen en odlad art i Sverige. Den odlades förr likt svartrot *Scorzonera hispanica* för sin ätliga rot men även för bladens skull som kan användas på samma sätt som spenat. Idag odlas inte arten i någon större utsträckning men fröer kan fortfarande köpas från svenska fröfirmor. Arten räknas inte som ursprunglig i Sverige utan de svenska förekomsterna är förvildade eller kvarstående och härstammar från odling. Artdatabanken klassar den som ”Bofast och reproducerande. Aktivt införd och bofast före år 1800” (SLU Artdatabanken 2025). I och med att arten förvildades innan år 1800 klassas den som vild och bedöms i den senaste rödlistan från 2020 som Sårbar (VU).

Beskrivning

Rapunkelklocka är en tvåårig ört i familjen klockväxter Campanulaceae. Arten blir upp till en meter hög med klocklika ljust blålila blommor. Blommorna sitter ofta i en ensidig klase på en enkel eller grenad stjälk. De basala bladen är omvänt äggrunda och tandade medan själkbladen är lansettlika med något vågig kant. Roten är uppsvälld och rovlik. Arten blommar mellan juli och september.

Utbredning

Historiskt förekommer rapunkelklocka i Skåne, Blekinge och Halland men idag hittas arten på mer eller mindre tillfälliga lokaler i hela södra Sverige. I övriga Norden förekommer den sällsynt i Danmark och bara tillfälligt i Finland. Det finns inga fynd i Norge eller på Island. Artens naturliga utbredningsområde är norra Afrika, västra Asien och mellersta och södra Europa.

Resultat

Under 2023 besökte Göran Nilsson samtliga 15 aktuella floraväktarlokaler av rapunkelklocka i Skåne. Nedan följer resultatet lokal för lokal.

Figur 2. Ett rikt bestånd av rapunkelklocka vid Stjärneborgs borgruin. Foto: Åke Svensson.

Vankiva soptipp – Hässleholms kommun
År 2001 hittade Åke Svensson rapunkelklocka vid Vankiva soptipp. Vid återbesök 2010 gjordes inga återfynd. Lokalen besöktes återigen 2023 utan att arten hittades.

Eslövs järnvägsstationen – Eslövs kommun
Pål Axel Olsson hittade ett exemplar på banvall vid järnvägsstationen i Eslöv 2007. Arten eftersöktes 2011 och 2023 utan att några exemplar hittades.

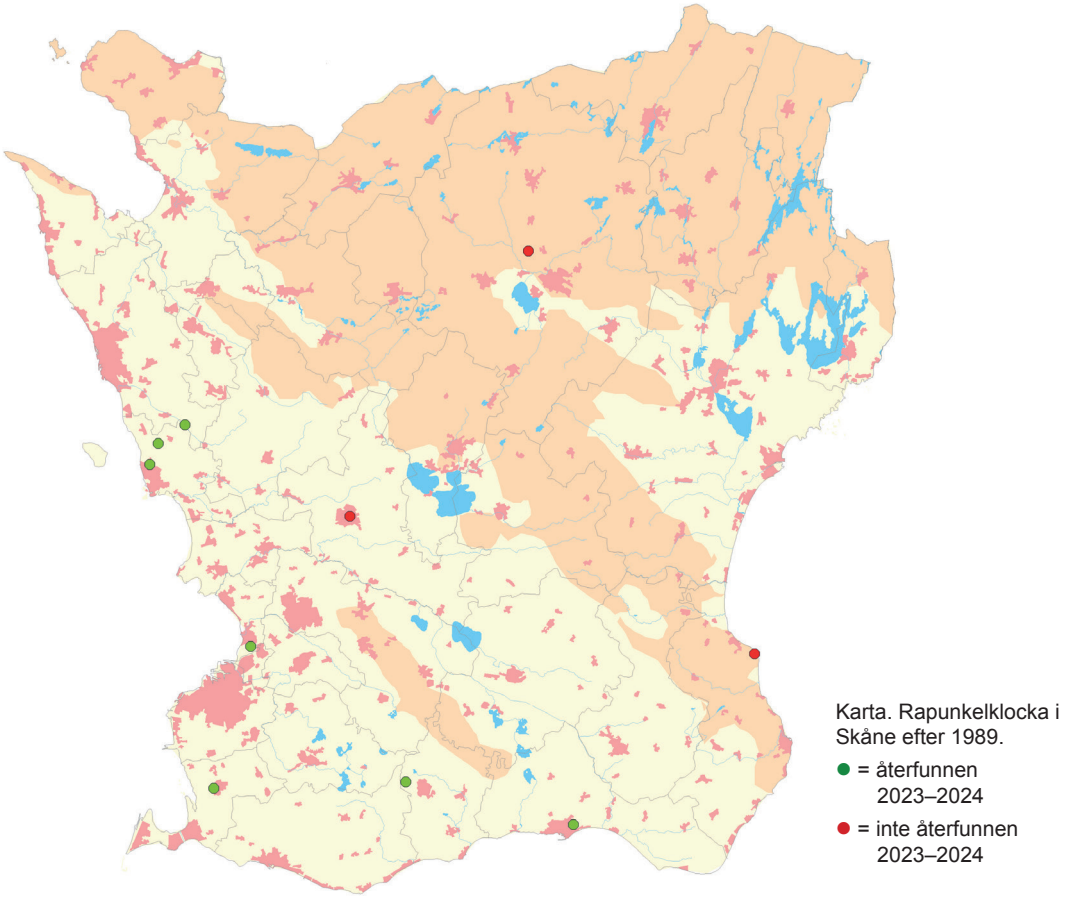
Bälteberga gård – Helsingborgs kommun
Rapunkelklocka hittades som ny art för landet i början av 1800-talet. Då i sluttningen ner mot Råån invid Bälteberga gård. Första belägget är samlat redan 1812 av Elias Fries. Han skriver 1823 i *Novitiæ floræ svecicæ VI* ”In pratis declivibus ad Belteberga in par. Ottarp Scaniæ” (Fries 1823). Översatt betyder det ungefär ”I ängar på sluttningarna vid Bälteberga i socknen Ottarp Skåne”. År 1822 genomför Göran Wahlenberg sin resa genom Skåne i sällskap med Lars Levi Læstadius och Elias Fries. De besökte då Bältebärga gård där Fries visade upp arten för sällskapet. Walhenberg skriver i sin dagbok ”gingo vi till vänster ned i dalkanten och funno i största mängd Campanula Rapunculus” (Wahlenberg 2022).

Första floraväktaruppgiften är från 1993 och uppger 200 exemplar. Lokalen besöktes senast 2024 då 640 exemplar hittades.

Säbyholm – Landskrona kommun
Säbyholm tillhörde tidigare Hilleshögs Frö där omfattande utsädesodling bedrevs. På 1960-talet började man rensa sockerbetsfrö från Syd- och Östeuropa. Rensavfallet blåstes ut i omgivningarna vilket resulterade i att främmande arter från Syd- och Östeuropa etablerade sig på området. När Arne Emanuelsson blev VD för Hilleshög 1968 beslöt han och Arvid Nilsson sig för att avsätta en ängsyta på området för intressanta och främmande arter.

Figur 3. Rapunkelklocka är en vacker gammal kulturväxt. Foto: Åke Svensson.

Där sådde och planterade de aktivt in fler arter införskaffade från botaniska trädgårdar runt om i världen (Kraft 1996). I en frökatalog från Hilleshög AB från 1982/1983 erbjuds frö av rapunkelklocka från deras egen odling. I katalogen anges inget vilt ursprung för arten, vilket görs för flera andra arter, utan markeras endast som odlad på Säbyholm (Hilleshög AB 1983). På Säbyholm finns det än idag flera sällsynta arter kvar som till exempel klippnejlika *Petrorhagia saxifraga*, jättefräken *Equisetum telmateia* och vårvial *Lathyrus sphaericus*.

Första uppgiften på Artportalen om rapunkelklocka från Säbyholm är från 1995 då Nils Otto Nilsson noterade arten (Artportalen). Idag finns arten på tre lokaler på området och 2023 räknades antalet vilket resulterade i att 6, 24 respektive 29 individ hittades.

Nygård – Landskrona kommun

År 2004 hittade Henrik Johansson rapunkelklocka där den växte längs med ett stängsel i utkanten av parken till gården Nygård. Gården tillhörde förr Hilleshög och man kan förmoda att arten avsiktligt eller oavsiktligt spridits dit från Säbyholm. Lokalen besöktes senast 2023 då 137 individ hittades.

Alnarp – Lomma kommun

I Alnarp är rapunkelklocka funnen på fyra lokaler. Åtminstone på en lokal har arten avsiktligen sått ut i en anlagd blomsterängen. Då Alnarp är ett landskapsuniversitet med fokus på trädgård kan man förmoda att arten är mer eller mindre aktivt införd även på de andra tre lokalerna. De fyra lokalerna i Alnarp besöktes 2023 och 17, 83, 124 respektive 22 individ hittades.

Ljungskullen – Simrishamns kommun
Rapunkelklocka hittades 2011 av Jan-Olof Pettersson vid kanten av parkeringsplatsen i norra delen av Stenshuvuds nationalpark. Arten eftersöktes året efter, samt 2023, utan resultat.

Stjärneholms borgruin – Skurups kommun
Stjärneholm är en gammal lokal för rapunkelklocka. Arten samlades där första gången 1847 av G. Löfvenskiöld. Den samlades sedan flitigt på lokalen fram till 1968. Efter ett uppehåll på 31 år hittades arten igen 1999 på samma plats av Leif Runesson. Efter det har arten räknats med jämna mellanrum och vid senaste besöket 2023 hittades 205 individ. Besöker man Stjärneholms gamla borgruin kan man finna arten där den växer både innanför och utanför vallgraven, samt längs vägen strax bredvid ruinen.

Jorddeponi – Vellinge kommun
År 2023 hittades arten av Joakim Hagström på en jordvall längs med väg 100 i västra delen av Vellinge samhälle. Antalet kunde räknas till 7 individ. Lokalen är en nyanlagd bullervall där många främmande arter som bl.a. purpurklöver *Trifolium rubens*, styvsyska *Stachys recta* och gulvädd *Scabiosa ochroleuca* såtts in.

Öster Blygatans förlängning – Ystads kommun
Rapunkelklocka hittades första gången på platsen 1996. Området är en grusyta/skräpmark vid slutet av Blygatan i östra delen av Ystad samhälle. År 1997 var där tio individ och vid senaste räkningen 2023 hittades nio.

Sammanfattning

Under inventeringen 2023 besöktes samtliga 15 floraväktarlokaler för rapunkelklocka. Arten återfanns inte på tre av dem: Vankiva soptipp, järnvägsstationen i Eslöv och Ljungskullen. På de här platserna sågs den senast 2001, 2007 respektive 2011 och bör därför betraktas som utgången från dessa lokaler. Däremot fanns arten kvar på de övriga 12 floraväktarlokalerna. Några av lokalerna kan tänkas vara mer eller mindre tillfälliga men det får framtiden visa.

Det är glädjande att arten finns kvar på två av sina gamla lokaler nämligen Bälteberga och Stjärneholm. Rapunkelklocka hittades för första gången i Sverige i Bälteberga 1812 vilket innebär att den i år funnits kvar på samma lokal i 213 år. Stjärneholm kommer inte långt efter. Där hittades arten för första gången 1847 vilket blir 178 år på samma plats. Det är imponerande att platserna fortfarande kan erbjuda en lämplig miljö för arten med tanke på de stora förändringar som landskapet genomgått de senaste 200 åren. Med rätt förutsättningar kan förhoppningsvis arten trivas på de här historiska lokalerna i flera hundra år till.

Litteratur

Artportalen, SLU www.artportalen.se

Fries, E. M. 1814–1824. *Novitiae Florae Suecicae, Partic. [I–]II–VII & Continuationes I, II*. Diss. ac. Lundæ. Literis Berlingianis.

Hilleshög AB. 1983. *Hilleshög - List of seeds offered for exchange by Hilleshögs AB*.

Kraft J. 1996. *Floran i Landskrona kommun*. Lund.

SLU Artdatabanken. 2025. Artfakta: rapunkelklocka (Campanula rapunculus). https://artfakta.se/taxa/246 [2025-02-16]

Wahlenberg, G. 2022. *Resa genom Östergöthland och Blekingen till Skåne och genom Westergöthland till bakars 1822*. Bot. Notiser Supplement 2022 sid. 31–84.

Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Sanddådra i Skåne 2024

Charlotte Wigermo

Figur 1. Massbestånd av sanddådra i Åhus 2015. De senaste åren har arten inte blivit återfunnen på denna lokal. Foto: Åke Svensson.

Sanddådra *Camelina microcarpa* är ursprungligen en östlig stäppväxt som är kulturspridd till hela Europa, kontinentala Asien liksom till Nord- och Sydamerika. Sanddådra är mycket lik, de i Sverige numera i stort sett utgångna arterna, lindådra *Camelina alyssum* och oljedådra *C. sativa*. Oljedådra omtalades redan på 1700-talet av Linné men uppgifterna är osäkra då alla de tre svenska arterna förr betraktades som en art. Första fynduppgift av sanddådra är från Skåne och publicerades 1823 (Nordstedt 1920).

Artnamnet *microcarpa* betyder ”med små frukter” och kommer av grekiskans *micro* (liten) och *karpon* (frukt).

Utbredning

Sanddådra är numera sällsynt och i nuvarande rödlista från 2020 finns den i kategori VU, sårbar. Arten har främst funnits i Skåne, på Öland och Gotland samt i Mälarlandskapen, men har även haft spridda förekomster långt norrut. Sanddådra har minskat inom hela sitt svenska utbredningsområde och förekommer idag relativt sällsynt norrut till och med Uppland. Förekomsterna norrut är ofta tillfälliga.

Ekologi

Eftersom sanddådra är en stäppväxt trivs den på lokaler med hög värmeinstrålning såsom öppen, varm sand. Den är konkurrenssvag och kräver öppen mark. Man hittar den därför invid stenmurar, grusiga slänter och i sandiga åker- och vägkanter. Sanddådra har små frön som är lätta att rensa bort i alla typer av utsäde. Den är troligen känslig för ogräsmedel och har svårt att klara sig i det moderna jordbruket med tätare sådd där den snabbt blir utkonkurrerad.

Sanddådra, ***Camelina microcarpa***

Beskrivning. Sanddådra är en medelstor ett- eller tvåårig ört. Den är grågrön och hårig med både stjärnhår och enkla ogrenade hår. Bladen är smalt elliptiska med pillik stjälkomfattande bas. Sanddådra blommar i juni–juli, blommorna är små med tre till fyra millimeter långa, ljusgula kronblad. Fruktskidorna är päronformade, tre till sju millimeter långa, med ganska hård vägg, de är rundade till svagt plattade med smal eller bred kantlist och kort eller lång mittnerv. Stiftet kan vara drygt tre millimeter långt, omkring en tredjedel av skidans längd. Fröna kan bli drygt en och en halv millimeter långa. Huvudunderarten sanddådra (ssp. *microcarpa*) har fruktskidor med bred kantlist och kort mittnerv. Underarten ryssdådra (ssp. *pilosa* (DC.) Hiitonen) har fruktskidor med smal kantlist och lång mittnerv som når ända till toppen av skidan.

Sanddådra är mycket lik de numera utgångna arterna oljedådra (*C. sativa*) och lindådra (*C. alyssum*) och de tre betraktas ofta som underarter av en och samma art. Lindådra skiljs genom längre tunnväggiga fruktskidor och oljedådra genom längre stift, samt behåring av nästan enbart stjärnhår. Både lindådra och oljedådra har vanligen större frön.

Utbredning. Sanddådra är sällsynt och förekommer i de sydliga landskapen, från Skåne till Uppland, annars tillfälligt. Den växer på torr sandig mark, i åkerkanter, grusgropar och vägkanter. **Första fynduppgift** är från Skåne och publicerades 1823 (Nordstedt 1920). Arten särskiljdes under 1700-talet inte från oljedådra (*C. sativa*).

Etymologi. Artnamnet *microcarpa* betyder 'med små frukter' och kommer av grekiskans *micro* (liten) och *karpon* (frukt)**.**

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A L., 2007. *Den virtuella floran*.

Resultat

I Skåne blommar sanddådran från mitten av maj till mitten av juni. Det är lättast att räkna antal exemplar av sanddådra när den blommar, vilket innebär att man inte har så många veckor på sig för att hinna med samtliga lokaler. När sanddådran blommat över står fröställningarna kvar och trots att de oftast är mer än en halvmeter höga blir de väldigt osynliga i den övriga vegetationen.

Under 2022–2024 inventerades samtliga lokaler för sanddådra i det skånska landskapet, vilket var 154 lokaler i 16 kommuner. Sanddådra återfanns nu endast i 7 kommuner varav Kristianstads kommun har allra flest förekomster.

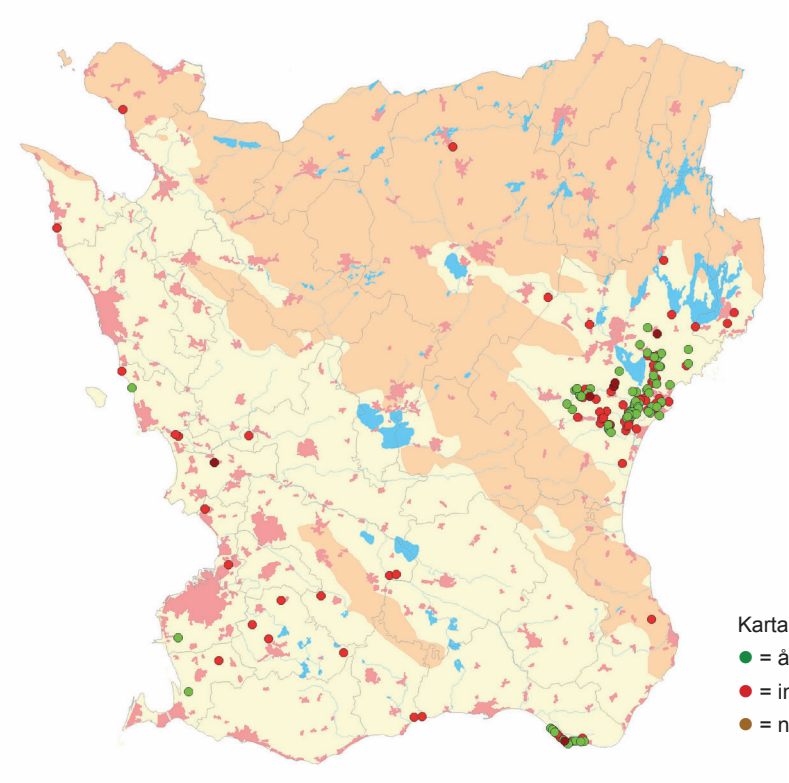
Endast Kristianstad och Ystads kommuner hade fler än 5 lokaler med 110 respektive 14 lokaler. Övriga 5 kommuner hade endast kvar en lokal vardera där arten kunde återfinnas. Vi hittade sanddådra på 6 nya lokaler – samtliga i Kristianstad kommun.

Detta innebär att sanddådrans utbredningsområde krympt ännu mer sedan 2015 då vi senast räknade samtliga lokaler (5)

Igenväxning med gräs och sly samt ett alltför intensivt åkerbruk med täta grödor konkurrerar ut sanddådran. Fördelen med att inventera en arts samtliga lokaler under en kortare

Figur 2. Sanddådra i frukt. Foto: Åke Svensson.

Karta. Sanddådra i Skåne efter 1989.
● = återfunnen 2023–2024
● = inte återfunnen 2023–2024
● = nya lokaler 2023–2024

Tabell. Förekomst av sanddådra i Skåne efter 2015 uppdelat på kommun.

Kommun	Totalt antal lokaler 2024	Antal lokaler med fynd 2024	Ej återfunnen 2024	Nya lokaler 2024	Antal lokaler med fynd 2015
Bromölla	3	0	3	0	1
Burlöv	1	0	1	0	0
Hässleholm	2	0	2	0	0
Höganäs	1	0	1	0	0
Kristianstad	109	60	45	4	44
Kävlinge	1	0	0	1	0
Landskrona	4	1	3	0	1
Lomma	1	0	1	0	0
Lund	3	0	3	0	0
Malmö	1	1	0	0	0
Simrishamn	1	1	0	0	0
Skurup	2	0	2	0	0
Svalöv	1	0	1	0	0
Svedala	4	0	4	0	0
Vellinge	2	1	1	0	1
Ystad	17	11	5	1	14
Summa	**154**	**79**	**69**	**6**	**61**

tidsperiod är att man finkammar landskapet på lämpliga biotoper och på så sätt hittas fler lokaler. Dessutom lär man sig arten och får på så sätt blick för lämpliga ställen.

I Kristianstad kommun återfinns de största lokalerna vid Lyngsjö, Ripa och Rinkaby. I Ystad kommun är det på strandbackarna vid Hammar till Löderup som hyser rikligt med sanddådra.

Sammanfattning

Utbredningsområdet i Skåne har krympt ytterligare och vid inventeringen förekom sanddådra endast i 7 kommuner varav Kristianstads kommun har allra flest lokaler. Men även här går sandådra tillbaka och återfanns endast på drygt hälften av lokalerna.

Kristianstad kommun med sina sandiga marker hyser drygt 70 % av de kvarvarande lokalerna men även här var minskningen av lokaler drygt 40 %. Det största hotet mot arten är igenväxning och ett alltför intensivt åkerbruk.

Referenser

1. *Den virtuella floran*, Naturhistoriska Riksmuseet.
2. *Artportalen och botanikportalen*, ArtDatabanken
3. Nordstedt, O. 1920. Prima loca plantarum suecicarum. Första litteraturuppgift om de i Sverige funna vilda eller förvildade kärlväxterna. – Bilaga till *Bot. Notiser 1920*: 1–95.
4. Tyler, T. m.fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*. Lund
5. Wigermo, C. 2016: Sanddådra i Skåne, *Bot. Notiser 149:2*.

Figur 3. Sanddådra i blom och frukt.
Foto: Åke Svensson

Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Skuggbräken – en CR-art i Skåne

Kjell-Arne Olsson & Charlotte Wigermo

Figur 1. Skuggbräken *Polystichum braunii*. Wikimedia Commons. Foto: Agnieszka Kwiecień.

Djupt inne i en avsides ravin på Söderåsen växer en av våra ovanligaste ormbunkar i en brant, svårtillgänglig sluttning. Det är här man kan träffa på några små förekomster av skuggbräken *Polystichum braunii*, en art som är klassad som Akut hotad (CR) på vår nationella rödlista (SLU Artdatabanken 2020). Ravinen, där Kvärkabäcken rinner i bottnen, är en sidoravin till Skäralidsravinen, och ingår sedan 2001 i Söderåsens nationalpark.

Skuggbräken är en tuvbildande ormbunke med upptill 80 cm långa, friskt gröna, mjuka och örtartade bladskivor. Den liknar mest sin nära släkting uddbräken *P. aculeatum*, en art som tyvärr tycks vara försvunnen från sin enda skånska lokal i Matteröd sedan något år tillbaka. För skiljekaraktärer till både uddbräken och det närstående släktet lundbräknar *Dryopteris* vill vi hänvisa till exempelvis artfaktabladet du kan finna på Artdatabankens hemsida (SLU Artdatabanken 2025).

Skuggbräken upptäcktes i ravinen vid Kvärkabäcken 1828 av Nils Otto Ahnfelt, en av Sveriges främste bryologer under 1800-talet. Hans nära vän Elias Fries betraktade den som riklig på lokalen (Fries 1835), medan Nils Lilja vid ett besök 1836 bara kunde finna ”ett par buskar på Gillaskogs mark några bösskott öster om Ulens hus nere mot bäcken” (Lilja 1838). Trots Liljas detaljerade lokalangivelse är det svårt att avgöra om den överensstämmer med dagens huvudbestånd ONO Skogsvånghus. Här har ormbunken följts regelbundet sedan en lång tid tillbaka. Från början av 1960-talet till mitten av 1980-talet höll antalet individ sig konstant till kring 25. Sedan mitten av 1990-talet har floraväktarna i Skåne nästan årligen besökt lokalen och räknat antalet individ. Under denna period har antalet varierat från 8 exemplar 1997 till rekordnoteringen på 47 exemplar 2017. Se tabell nedan.

Under de två sekler som gått sedan skuggbräken upptäcktes, har den noterats på flera platser i området. Under 2000-talet har ytterligare tre små förekomster observerats öster om huvudbeståndet. 250 meter österut växte som mest 8 exemplar 2008.

Tabell. Antalet individ av skuggbräken på huvudförekomsten vid Kvärkabäcken ONO Skogsvånghus sedan 1995.

1995	1997	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2008
11	8	9	9	12	15	12	10	13	21	22
2009	**2010**	**2011**	**2013**	**2015**	**2017**	**2018**	**2020**	**2021**	**2023**	
27	19	35	37	41	47	19	20	22	20	

Kartor. T.v. De skånska lokalerna för skuggbräken sedan 1828.
Ovan. Översiktskarta där lokalområdet är markerat med en rektangel.

En planta sågs 2011 men därefter har den inte gått att återfinna här. Ytterligare 200 meter österut hittades en ensam individ 2021 som inte fanns kvar 2023. Den östligaste förekomsten ligger 800 meter från huvudbeståndet. Som mest fanns 3 exemplar 2008 varav ett återstod 2023.

Det är inte bara i ravinerna i Skäralid som skuggbräken har hittats på Söderåsen. I branterna vid den säregna Odensjön strax väster om Röstånga fann Magnus von Düben, docent i botanik vid Lunds Universitet, skuggbräken 1837. Detta är den enda noteringen för arten från denna lokal. Under min (KAO:s) uppväxt på Söderåsen sades, säkert i avskräckande syfte, att den lilla, cirkelrunda sjön var bottenlös. Detta är självfallet en överdrift. Men mätningar har visat att den är omkring 20 meter djup, mer än tillräckligt för att en liten gosse inte kan bottna.

I Klövahallar, en ravin liknande den vid Skäralid, upptäckte Hjalmar Nilsson skuggbräken 1895. Här fanns den kvar i några decennier tills lokalen spolierades genom skogsavverkning under första världskriget. Hjalmar Nilsson blev docent i botanik vid Lunds Universitet 1886 och utsågs 1890 till föreståndare för Sveriges utsädesförenings förädlingsanstalt i Svalöv,

Så sent som 1986 uppmärksammades ett individ av skuggbräken i en klippspringa vid Djurhallen i Rya socken omkring 2 mil norr om lokalen på Söderåsen. År 1995 lossnade dessvärre hela plantan från klippväggen och överlevde inte trots räddningsförsök.

År 1993 påträffades en planta av skuggbräken i en liten öppning i en tät och fuktig lövskog norr om Stöllet i norra Värmland. Den har aldrig blivit återfunnen och får anses försvunnen från denna lokal. Ytterligare en planta hittades 2022 i Värmland. Denna gång i en blockrik lövblandskog i Nyed socken omkring 1,5 mil NNO om Karlstad. Plantan fanns kvar 2024.

På vår enda lokal för skuggbräken i Skåne finns två mycket individfattiga bestånd. Det behövs bara små störningar för att arten helt kan försvinna från vårt landskap. Den är starkt beroende av såväl hög luft- som hög markfuktighet och ett skuggande busk- och trädskikt. Om skuggbräken ska kunna överleva är det avgörande att dessa miljöfaktorer kan vidmakthållas. År 2018 minskade antalet individ drastiskt, troligen främst på grund av den torka som drabbade Skåne detta år. Samtidigt observerades att almar som tidigare skuggat lokalen dött av almsjuka, med ökat ljusinsläpp som följd. På huvudförekomsten växer skuggbräken intill en liten ränni/bäck som avvattnar ett kärr på platån ovanför ravinen. Om de hydrologiska förhållandena ändras, t.ex. till följd av de klimatförändringar som redan idag slår hårt mot och förändrar vår flora, kommer skuggbräken att drabbas hårt. Sammantaget ser tyvärr framtiden tämligen dyster ut för skuggbräken, denna omistliga klenod i vår flora.

Litteratur

Fries, E. 1835. *Corpus florarum provincialium Sueciæ. I. Floram Scanicam scripsit.* Upsaliæ.

Johansson, J. T. & Menktelow, M. 2019. Linnénätet i Skåne, *Bot. Notiser 152:4*.

Lilja, N. 1838. *Skånes Flora*. Lund.

SLU Artdatabanken 2020. *Rödlistade arter i Sverige 2020*. SLU, Uppsala.

SLU Artdatabanken 2025. *Artfakta: skuggbräken* (*Polystichum braunii*). https://artfakta.se/taxa/1269